TARİHÇİ JANE HATHAWAY İLE SÖYLEŞİ

Kahire Genizası Arşivi

SÖYLEŞİ: OSMAN KOCABAL

OSMANLI MISIRI ÜZERİNE ÖNEMLİ ÇALIŞMALARI BULUNAN TARİHÇİ JANE HATHAWAY'İN SON KİTABI *OTTOMAN-ERA DOCUMENTS FROM THE CAİRO GENİZAH* [KAHİRE GENİZASI'NDAN OSMANLI DÖNEMİ BELGELERİ] MART AYINDA OPEN BOOK PUBLİSHERS ÜZERİNDEN AÇIK ERİŞİM OLARAK OKUYUCUYLA BULUŞTU. OSMAN KOCABAL, OHIO STATE ÜNİVERSİTESİ'NDE EMERITA PROFESÖR OLAN HATHAWAY İLE KİTABIN KAYNAĞINI OLUŞTURAN BU ARŞİV ÜZERİNE KONUŞTU.

Öncelikle kitabınızı bize ve Geniza arşivini daha önce duymamış olabilecek okuyucuya kısaca tanıtır mısınız?

Bu kitap Kahire Genizası'ndan Arap harfleriyle yazılmış 25 belgenin transkripsiyonunu, İngilizce çevirilerini ve ayrıntılı analizlerini içeren bir derleme. Kahire Genizası, Mısır'daki Yahudi cemaatine ait belgelerden oluşan ve yaklaşık 1000 yıllık bir dönemi kapsayan ünlü bir koleksiyondur. Miladi 10. yüzyıldan 19. yüzyılın sonlarına kadar uzanır. 19. yüzyılın sonlarında sona ermesinin nedeni, belgelerin o dönemde çeşitli araştırmacılar ve koleksiyoncular tarafından Kahire'den çıkarılarak ABD ve Avrupa'daki farklı koleksiyonlara taşınmış olmasıdır. Bunların başında da bugün belgelerin çoğunun bulunduğu Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi gelir.

Kitabın içeriğine geçmeden önce Geniza hakkında biraz daha konuşayım. Bu, klasik anlamda bir arşiv değildir. "Geniza" kelimesi Arapça cenaze ile ilişkilidir. Arapça'da "janāza" şeklinde kullanılır. Geniza üzerine çalışmış en ünlü araştırmacı olan S. D. Goitein'in de belirttiği gibi, bu kelimelerin kökeni nihayetinde eski Farsça "ganj" yani "hazine" kelimesine dayanır. Bu yüzden Geniza'yı hem bir gömme yeri hem de bir hazine olarak düşünebilirsiniz. Kahire Genizası genellikle Fustat'ta bulunan Ben Ezra Sinagogu ile ilişkilendirilir. Fustat, bugün Kahire'nin güneyinde yer alan bir mahalledir ve Orta Çağ'da Yahudi yaşamının merkeziydi, ancak Osmanlı dönemine gelindiğinde bu durum değişmiştir. Günümüzdeki sinagoglar da dahil olmak üzere çoğu sinagogda böyle bir bölüm bulunur. Bu, kutsal metinlerin yok edilmeden saklandığı ve zamanla biriken bir depo işlevi gören bir yapıdır. Sonunda kağıtlar mezarlığa gömülür.

Kahire Genizası da aşağı yukarı buna benzer, ancak burada eski belgeler başlangıçta 11. yüzyılda sinagoga eklenmiş olduğu düşünülen özel olarak inşa edilmiş bir depoda saklanmıştır. Yapının kendisi ise İslam öncesine, Geç Antikçağa, yani Bizans dönemine kadar uzanır. Temel fikir, Tanrı'nın adını içeren ya da ona atıfta bulunan hiçbir belgenin yok edilmemesidir. Bu yüzden Kahire Genizası'nda dua metinlerinden dini şiirlere, Tevrat'ın farklı nüshalarından, iki tüccar arasındaki mektuplara kadar her tür belge bulunabilir. Bir bakıma bir depo ile bir arşiv arasında bir yerdedir. Belgeler bu depoda birikmiş ve görünüşe göre hiçbir zaman tamamen boşaltılmamıştır. Her ne kadar zaman zaman insanlar buradan kâğıt alıp yeniden kullanmış olsa da 16. yüzyılın başlarında bu odanın kapatıldığı düşünülüyor. Bundan sonra yıpranmış belgeler ya mezarlıklara gömülmüş ya da başka sinagoglarda saklanmıştır. Dolayısıyla bugün "Kahire Genizası" dediğimiz şey, Ben Ezra Sinagogu ve farklı sinagoglardan, kâğıt mezarlarından ve çeşitli Yahudi mezarlıklarından gelen malzemeleri de içerir. Özellikle daha geç tarihli belgeler, yani Osmanlı dönemi belgeleri muhtemelen bu farklı kaynaklardan gelmektedir.

Bu kitap özelinde bir araya getirilen 25 belgenin 13'ü Arapça, 12'si Osmanlı Türkçesidir. En erken belge 1375 tarihli, yani hâlâ Memlûk dönemine aittir; en geç belge ise 1829 tarihlidir ve bu tarihte Mısır artık özerk Vali Mehmed Ali Paşa'nın yönetimi altındadır. Belgelerin yalnızca ikisi Memlûk dönemine aittir; geri kalanların tamamı Osmanlı dönemindendir. Kitap, ayrıca bölgesel haritalar ve tüm belgelerin yüksek çözünürlüklü fotoğraflarını da barındırıyor. Bu görselleri belgeleri muhafaza eden çeşitli koleksiyonlardan temin ettim. Geniza'daki malzemenin büyük kısmı ister Orta Çağ ister Osmanlı dönemi olsun Yahudi Arapçasıyla,

14-18 Soylesi.indd 14 1.06.2026 12:29

yani Arapça dilinin İbrani harfleriyle yazılmış halidir. Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı dönemine ait İbranice el yazısı, Orta Çağ'dakilere kıyasla son derece zor okunuyor.

Bu projenin entelektüel ve kişisel arka planından biraz daha bahsedebilir misiniz? Sizi bu kitabı yazmaya yönlendiren ne oldu?

İlk olarak Texas Üniversitesi'nde lisans öğrencisiyken bu arşivle karşılaştım. Abraham Marcus'un derslerini alıyordum ve bize Orta Çağ Akdeniz ekonomisinin nasıl işlediğine dair bir arka plan sağlamak için S. D. Goitein'ın *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the Arab World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* kitabının bazı bölümlerini okutmuştu. Bu eser, Geniza çalışmaları alanında temel bir referans kabul edilir; pek çok araştırmacı tarafından bu arşive giriş için kullanılır, çünkü Goitein'in sosyal ve ekonomik tarihe yaklaşımı hem özgün hem de son derece ayrıntılıdır. Önceki araştırmacılar daha çok edebi metinlere, örneğin Maimonides gibi düşünürlerin yazılarına odaklanıyordu.

Bildiğiniz gibi doktora çalışmamı Princeton Üniversitesi'nde yaptım. Oraya Kahire Genizası, özellikle Orta Çağ Genizası üzerine çalışmak için gitmiştim. Osmanlı tarihçisi olmayı planlamıyordum. Orta Çağ Genizası konusunda uzmanlaşmayı düşünüyordum. Princeton, bugün de olduğu gibi o dönemde de Geniza çalışmaları için en iyi yerlerden biriydi. Fakat ben Goitein ile hiç tanışmadım, kendisi 1985'te vefat etti. Bugün Princeton'daki Geniza laboratuvarının temelini, Goitein'in belgeleri, notları ve üzerinde çalıştığı tüm belgelerin kopyaları oluşturur. Princeton'dayken Profesör Mark R. Cohen ile Geniza üzere çalıştım. Kendisi de Geniza laboratuvarını kurdu.

1986 sonbaharında Princeton'a vardığımda, Texas Üniversitesi'nde 18. yüzyıl sonlarında Mısır üzerine ulemanın toplumsal protestolarında rolü hakkında bir yüksek lisans tezi yazmıştım. Bu yüzden bir yanım Osmanlı Mısırı üzerine çalışmayı sürdürmek istiyordu ama diğer bir yanım da Geniza'yı çalışmak istiyordu. Princeton'daki ilk yılımda her ikisini de yaptım. Ancak ilk yılın sonunda Osmanlı tarafının ağır bastığı oldukça açıktı. Ayrıca o dönemde Cemal Kafadar'ın orada olması da etkiliydi. Kendisi doktora danışmanım oldu. Bununla birlikte, Geniza'da Osmanlı dönemine ait malzemelerin bulunduğunun farkındaydım ve bir gün buna geri döneceğim düşüncesi hep aklımın bir köşesindeydi. Ama bu, ancak 2020 sonbaharında gerçekleşti.

Geniza arşivindeki malzemeyle çalışmak nasıldı? Araştırma süreciniz boyunca ne tür zorluklarla karşılaştınız? Bu arşivin tarihçiler için özgün yönleri nedir?

Geniza arşivi ile ilgili belirtmem gereken önemli bir husus var. Çok az araştırmacı gerçekten orijinal belgelerle çalışıyor. Ben hayatımda hiçbir Geniza belgesini fiziksel olarak görmedim. Çoğumuz veritabanlarıyla çalışıyoruz çünkü Kahire Genizası dünyada en fazla dijitalleştirilmiş kaynaklardan biridir. *Friedberg Jewish Manuscript Society* adında bir veritabanı var. Bu site, bilinen tüm belgelerin görüntülerini içeren bir veritabanı. Ben de esas olarak bununla çalıştım. Bazı koleksiyonlar, örneğin Pennsylvania Üniversitesi Kütüphanesi, ellerindeki belgelerin yüksek çözünürlüklü görüntülerini sunuyor. Friedberg'deki görüntüler araştırma için yeterli ama yüksek çözünürlüklü değiller. Yine de ben çoğunlukla onlarla çalıştım. Bu sitede sadece görselleri değil, mevcutsa katalog

14-18 Soylesi.indd 15 1.06.2026 12:29

bilgilerini de görebiliyorsunuz. Eğer bir belgenin transkripsiyonu yapılmışsa onu da ekliyorlar. Bu veritabanı sürekli güncelleniyor; örneğin Princeton'daki Geniza projesiyle bağlantılı araştırmacılar belgeleri transkribe ederek sisteme ekliyor.

Bu malzemeyle çalışmanın en büyük zorluğu açıkçası paleografik açıdan oldu. Arap harfleriyle yazılmış olsa bile bazı belgelerin el yazısı neredeyse tamamen okunamaz durumda. Mesela kitaptaki ilk belge olan, 1538 tarihli Dimyat Limanı hakkında olan mahkeme kaydının okunmak için yazılmadığını düşünüyorum. Harflerin altındaki noktalar bile yazılmamış. Davadaki alacaklı, erken Osmanlı Mısırı'nda tanınmış bir Yahudi olan Abraham Castro'dur. Bu belge muhtemelen onun için hazırlanmış olmalı. Üzerinde hâkimlerin mühürleri, imzalar ve kayıt notları var, yani onun resmi kaydı olarak saklanması için. Onu okumak inanılmaz zordu ve üzerinde çok uzun süre çalıştım.

Bu süreçte Alan Elbaum Arapça metinleri, doktora öğrencim Christopher Whitehead ise Türkçe metinleri benimle gözden geçirdi. İsimleri başlık sayfasında yer alıyor ve buradan da kendilerine teşekkür etmek isterim. Özellikle Alan, Dimyat Limanı belgesini okurken çok yardımcı oldu. Bu belge sürekli yeni şeyler ortaya çıkarıyordu. Öncelikle olayın Dimyat'ta geçtiğini anlamam zaman aldı çünkü çok karmaşık bir el yazısıyla "Dimyat Limanı" yazıyordu. Daha sonra hâkimlerin isimlerini çözmeye çalıştım ve belgenin aslında Dimyat'ın yanındaki Menzale Gölü'nde dolaşan bir teknenin kiralanmasıyla ilgili olduğunu fark ettim. Belgenin bir bölümünde kullanılan terminoloji inanılmaz derecede teknik. Hatta mahkeme kâtibinin bile bunları nasıl yazacağını tam olarak bilmediğini düşünüyorum. Belge Abraham Castro'yu içerdiği için de ilginçti çünkü Geniza belgelerinde böylesine önemli tarihi figürlere pek rastlamazsınız. Ben de böyle bir şey beklemiyordum.

Bu belge Pennsylvania Üniversitesi'nde saklanıyor ve kataloglayanlar, ellerindeki tüm materyali tam olarak bilmiyorlar ki bu durum sadece onlara özgü değil. Bunun nedeni, belgelerin 19. yüzyılın sonlarında Kahire'den çıkarılış biçimidir. Cambridge, Oxford ve Amerika'dan gelen araştırmacıların adeta bir rekabet içinde olabildiğince çok el yazmasını topladığı kaotik bir süreçti. Bu özel belgeyle ilgili olarak ben kütüphaneciye metni çözdüğümü ve tarihin farklı olduğunu söyledim. Onlar belgeyi 11. yüzyıla tarihlendiriyorlar. Muhtemelen tarihi bulamadıkları için "emin değilsen 11. yüzyıl de" yaklaşımını benimsiyorlar. Çünkü Geniza'da bu yüzyıla ait çok sayıda belge var.

25 belge seçtiğinizi ve bunların 23'ünün Osmanlı, ikisinin Memlûk dönemlerine ait olduğunu belirttiniz. Bu belgelerin türleri ve içerikleri hakkında biraz daha detay verebilir misiniz? Ayrıca bu arşiv ağırlıklı olarak Osmanlı Mısırı'na mı özgü kalıyor, yoksa daha geniş Osmanlı ve Akdeniz dünyasındaki bağlantıları takip etmemize de imkân tanıyor mu?

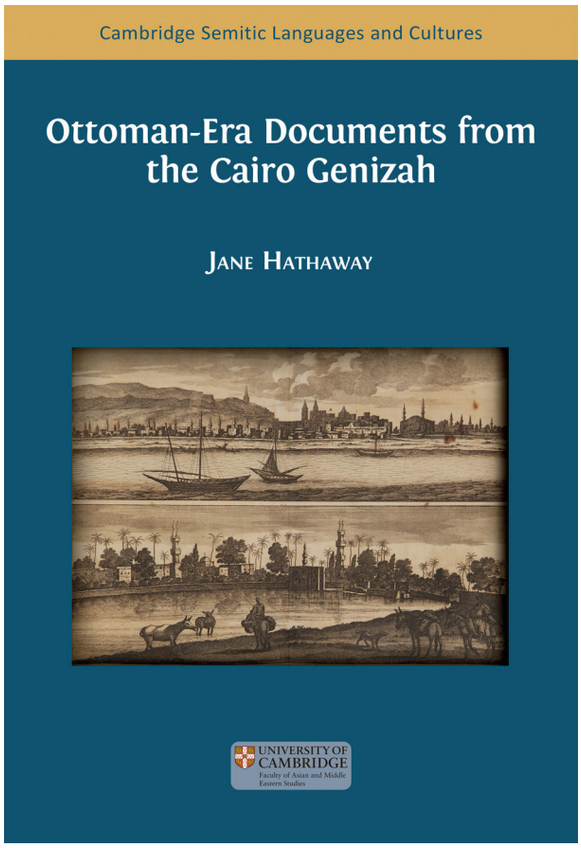
Evet, belgelerin çoğu bir şekilde Mısır'a bağlı olsa da daha geniş bir kapsama ve anlam dünyasına sahipler. Goitein'ın *A Mediterranean Society* eserinden bahsetmemin nedeni de buydu. O her zaman bu belgelerin Doğu Akdeniz'deki sosyoekonomik yaşamın bir kesitini sunduğunu düşünüyordu. Sadece Yahudi toplumu için değil, daha geniş anlamda Müslüman ve Hristiyan topluluklar için de genellemeler yapılabileceğini savunuyordu.

Kitabın giriş bölümünde belgeleri listeleyen ve her birinin türünü belirten bir tablo var. Belgeler Arap harfleriyle yazıldığı için, Yahudi Arapçası metinlerde görebileceğiniz türden değil, daha çok resmi ya da idari belgeler var. Bunların bir kısmı şeriye mahkemesi kayıtları ya da en azından bu tür davaların özetleri. Genellikle ekonomik konularla ilgili. Belgelerden biri borçla ilgili ama aynı zamanda saraya şeker tedarikiyle de bağlantılı. Ancak bunu ilk bakışta değil, belgeyi çevirip borcun nasıl ödendiğini gördüğünüzde anlıyorsunuz. Başlangıçta oldukça kişisel bir mesele gibi görünse de Mısır'daki Müteferrika ocağından bir görevli, Mısır valisinin Yahudi sarrafına hem para hem de büyük miktarda şeker borçlu. Sonradan fark ediyorsunuz ki bu mesele Mısır'ın saraya şeker tedarik etmesi gibi daha geniş bir sistemin parçası. Özellikle şeker ve pirinç gibi lüks tüketim ürünleri söz konusu. Bu borcun ödenmesine yardımcı olan, Mısır'ın farklı yerlerinden gelen ileri gelenlerden oluşan geniş bir ağ var. Bazı durumlarda nakit yerine şeker kullanılıyor.

Bu belgelerde ayrıca Mısır'ın imparatorluk merkeziyle bağlantısını da görebiliyorsunuz. Özellikle bazı belgeler, Mısır'ın her yıl İstanbul'a gönderdiği "mâl-i mîrî" yani vergi/harç ile ilgili. Bu hem nakit hem de tarım ürünleri, hayvanlar, şeker, pirinç, keten gibi mallardan oluşuyordu. Bu malların toplanması ve gönderilmesi genellikle Akdeniz limanları olan Dimyat ve İskenderiye'de yapılıyordu. Bu süreçte limanların gümrük eminleri – ki çoğu Yahudi idi – çok önemli bir rol oynuyordu. Mısır valisi nihai sorumluydu ama bu hazırlıkları yapan esas kişiler gümrük eminleriydi.

Türkçe belgelerin bir kısmı ise dilekçe niteliğinde. Kime hitap edildiği her zaman açık değil; "sultanım" diye başlıyor, ama bu bazen Mısır valisini ya da başka bir eyalet görevlisini ifade edebilir. Teknik olarak mektup olsa da aslında dilekçe gibi okunuyorlar. Son derece abartılı ve aşırı saygılı bir dil kullanılarak üst düzey birinden yardım talep ediliyor. Örneğin 1615 yılında Pesah (Hamursuz Bayramı) için Kudüs'e giden bir hahamın yol boyunca korunması için yazılmış bir talep var. Mektubun hitap ettiği kişi ise muhtemelen yol üzerindeki bir bölge valisi; yani Osmanlı Suriyesi'nde, Filistin'de ya da Sina'da bir yerde. Yol boyunca koruma sağlayabilecek bir yetkili. Ben de bunun kim olabileceğine dair bazı tahminlerde bulundum.

14-18 Soylesi.indd 16 1.06.2026 12:29

Üçüncü bölümdeki bir belgede Sudan'daki Func Sultanlığı'nın başkenti Sennar'dan gelen Arap zamkı söz konusu. Bu sultanlık yaklaşık 1501'den Mehmed Ali Paşa'nın oğlunun 1821'de burayı fethetmesine kadar varlığını sürdürdü. Func Sultanlığı, Mısır için sadece zamk gibi ürünler değil, ne yazık ki köle ticareti açısından da önemliydi. Bu zamk, Akdeniz'den gelen mercan karşılığında takas ediliyordu. Bu mercan Osmanlı topraklarından ya da başka Akdeniz bölgelerinden gelmiş olabilir. Dolayısıyla Mısır'ın bir Osmanlı eyaleti olarak hem imparatorluk içi hem de Osmanlı dışı bölgelerle, Akdeniz'deki Avrupa krallıkları ve hatta Hindistan'la bağlantılı geniş bir ticaret ağına dahil olduğunu açıkça görebiliyoruz. Hindistan bağlantısının Orta Çağ belgelerinde daha belirgin olduğunu söyleyebilirim. Osmanlı dönemi için ise bu bağlantı belki Yahudi Arapçası belgelerde daha iyi görülebilir. Baharatlara dair bazı dolaylı referanslar var, bunların Hindistan'dan gelmiş olması gerekir. Ama ticaret hacminin bu 25 belgenin yansıttığından çok daha büyük olduğu kesin.

Bir evlilik sözleşmesi de var ama bu Müslümanlara ait bir nikâh akdi. Bu belge Manchester Üniversitesi'ndeki John Rylands Kütüphanesi'nde bulunuyor. Muhtemelen Kuzey Afrika'dan geliyor. Bu da büyük ihtimalle Geniza'da bulunan bazı belgelerin Mısır kökenli olmadığına işaret ediyor. 19. yüzyılın sonlarında bu belgeleri toplayan bazı araştırmacıların oluşturduğu koleksiyonlar, Mısır dışından gelen malzemeleri daha fazla içeriyor olabilir; çünkü bu araştırmacılar Mısır dışına da giderek belge toplamışlardır. John Rylands Kütüphanesi'ndeki belgelerde de böyle bir durum söz konusu olabilir.

Bir de iki sürpriz vardı. Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bir ilmihal metni buldum. İslam'a giriş niteliğinde bir eser. Ne zaman yazıldığı, neden yazıldığı, kime ait olduğu hakkında hiçbir fikrimiz yok. Bildiğim kadarıyla bu tek örnek ve onu görmek beni çok şaşırttı çünkü Geniza'da böyle bir şey bulmayı beklemezsiniz. Elbette Yahudilikten İslam'a geçen kişiler vardı. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren bu tür dönüşümler artıyor. Ama yine de böyle bir metni neden Geniza'ya koysunlar, bu gerçekten açıklaması zor bir durum.

Ayrıca Osmanlı Türkçesiyle yazılmış 1758 tarihli bazı tasavvufi şiirler de var ve neden Geniza'da olduklarına dair hiçbir fikrimiz yok. Şairlerden biri bilinen Âşık Ömer olarak geçiyor ama bu iki şiiri gerçekten onun yazıp yazmadığını bilmiyoruz ve divanında bulamadım. Bu metinlerin Geniza'da ne işi var? Bunları yazan bir Yahudi kâtip miydi? Diğer şair İslam'a geçmiş biri miydi? Yoksa bu belgeler tesadüfen mi Geniza'ya ya da bir koleksiyona girdi? Gerçekten bilmiyoruz.

Peki sizce neden Osmanlı dönemi belgeleri, Orta Çağ belgelerine kıyasla çok daha az akademik ilgi görmüş? Kitapta Orta Çağ üzerine çok daha fazla çalışma olduğunu söylüyorsunuz. Ama Osmanlı dönemi için neredeyse hiç yok ya da çok az.

Bunun birkaç nedeni var. Öncelikle Orta Çağ dönemine ait çok daha fazla malzeme var. Çok kaba bir tahminle, tüm Geniza'da yaklaşık 400.000 belge ya da parça bulunuyor. Bu sayı kataloglama ilerledikçe değişiyor. Ama bu toplamın yaklaşık %90'ı, yani yaklaşık 360.000 parça, 10. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar olan döneme ait. Geç Memlûk ve Osmanlı dönemine ait olanlar ise yaklaşık %10, yani 40.000 civarında.

Bunun temel nedeni ise Orta Çağ'da bugün Kahire'nin güneyinde kalan bölge, Yahudi yaşamının merkeziydi ve Ben Ezra Sinagogu da bu merkezin merkezindeydi. Ancak Osmanlı dönemine gelindiğinde Fustat artık Yahudi yaşamının merkezi değildi. Muhtemelen 12. ve 13. yüzyıllarda Haçlılar, Nil üzerinden gelip burayı tahrip etmişti. Bunun sonucunda hem Yahudi hem de Kıpti Hristiyan nüfus bölgeyi tamamen terk etmese de kuzeydoğuya, yani asıl Kahire'ye doğru kaydı.

Şunu da belirtmek gerekir ki Ben Ezra Sinagogu'nun bulunduğu Fustat bölgesi bugün hâlâ ayakta, ancak aktif kullanılmıyor çünkü Mısır'daki Yahudi nüfusu sadece üç kişi. Burası eski Kıpti mahallesidir. Sinagog hem geçmişte hem de bugün hâlâ Kıpti kiliseleriyle çevrilidir ve bu kiliseler hâlâ aktif olarak kullanılmaktadır. Hatta bugün sinagog, Kıpti Müzesi'nin hemen yanındadır. Sonuç olarak hem Kıpti cemaatinin hem de Yahudi cemaatinin merkezi Memlûk dönemi boyunca kuzeye, Kahire'nin içine doğru kaymıştır.

Bu nedenle Ben Ezra Sinagogu'nun deposuna

14-18 Soylesi.indd 17 1.06.2026 12:29

daha az belge bırakılmış ya da daha az belge oraya saklanmıştır. Aynı durum Kahire'nin güneydoğusundaki en büyük Yahudi mezarlığı olan *Basatin* için de geçerlidir. Dolayısıyla Osmanlı dönemine ait belgelerin daha az olmasının bir nedeni budur. Ayrıca Osmanlı dönemi için elimizde Orta Çağ'a kıyasla çok daha fazla kaynak vardır. Osmanlı arşivleri, Mısır arşivleri, şeriye sicilleri gibi kaynaklar Orta Çağ için ya yoktur ya da günümüze ulaşmamıştır. Hem Osmanlı merkezinden hem Mısır'dan gelen Türkçe ve Arapça kronikler ile çok sayıda seyahatnameler de vardır. Avrupa'dan ve Müslüman dünyasından seyyahların yazıları hatta Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi* de dahil bu kitap için yaptığım arka plan araştırmalarında son derece faydalı oldu. Çünkü bu belgelerde adı geçen bazı kişileri doğrudan anmaktadır.

Bu kadar çok ve farklı türde kaynak varken, Geniza Orta Çağ için doldurduğu boşluğu Osmanlı dönemi için aynı şekilde doldurmuyor. Bir de paleografik mesele var. Daha önce söylediğim gibi, Geniza belgelerinin çoğu Yahudi Arapçasıyla yazılmıştır ve Orta Çağ'a ait İbrani el yazıları nispeten kolay okunur. Hatta tek tek belgeyi yazan kâtipleri bile ayırt edebilirsiniz. Ama Osmanlı dönemine ait yazılar, bazen "Sefaradî kursif" denilen bir tarzda yazılmıştır. Bu da 1490'larda İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudilerin etkisini gösterir. Ve bu yazıyı okumak çok zordur. Hatta bu alanda çalışan az sayıdaki uzman bile bu yazıya alışmanın çok zor olduğunu kabul eder. Harfler standart İbrani yazısına benzemez.

Yaklaşık 400.000 belge olduğunu ve 40.000 kadarının geç Memlûk ve Osmanlı dönemlerine ait olduğundan bahsettiniz. Bu oldukça büyük bir sayı. Araştırmanızda bu 25 belgeyi seçme süreciniz nasıldı? Bu belgeleri sunmaya nasıl karar verdiniz?

Öncelikle şunu söyleyeyim, "hile yaptım" demem ama Princeton'daki Geniza Projesi ile bir bağlantım vardı. 2016 yılında *Institute for Advanced Study*'deyken, Princeton Geniza Projesi'nin o zamanki ve hâlâ direktörü olan Marina Rustow ile tanıştım. Kendisi aynı zamanda Princeton'da Yakın Doğu Çalışmaları profesörü. Onun hem Princeton'da hem de başka yerlerde çalışan geniş bir ekibi var. Önce ona, benim geçmişimle böyle bir projeyi yapmanın mümkün olup olmadığını sordum. O da çok olumlu yaklaştı.

Projeye gerçekten başladığımda ise ekibini Osmanlı dönemine ait Türkçe ve Arapça belgeler konusunda dikkatli olmaları için adeta "tetikte" tuttu. Bazen belgelerin dili belirlenemiyordu fakat Türkçe olduğu düşünüldüğünde bana haber veriliyordu. Ben de Friedberg veritabanından bakıyordum. Friedberg sitesinin kendisinde de arama motoru var ama çok da etkili değil. Yine de belgeyi dönemine, yazı türüne ve diline göre filtreleyebiliyorsunuz. Sorun şu ki kataloglayanlar her zaman bir belgenin Osmanlı Türkçesi olduğunu fark etmiyor. Çünkü çoğu kataloglayıcı Arapça, İbranice ve Yahudi Arapçası okuyabiliyor ama Türkçe ya da Farsça bilmiyor. Bu yüzden aslında Osmanlı Türkçesi olan bir belgeyi Arapça olarak kaydedebiliyorlar.

Projeye başladığımda elimde yaklaşık 30 belge vardı ve bunları 25'e indirdim. Bunun nedeni, bazılarını hiç okuyamamamdı. Bir tanesi Yahudi Arapçasında yazılmış bir mali belgeydi ve hiçbir şekilde çözemedim. Belgelerin çoğu hasarlı, delikler var, kenarları eksik. Bir belgenin bir kısmı bir koleksiyonda, diğer kısmı bambaşka bir koleksiyonda olabiliyor. Yine de Friedberg sitesinde iki parçanın birleştirilmesine yardımcı olan bir sistem de var. Hangi belgelerin birbiriyle uyumlu olabileceğini öneriyor. Bazı belgeler ise o kadar parçalanmıştı ki okunmaları imkânsızdı. Hatta yayımladığım belgelerden 1375 tarihli olan bir evin devriyle ilgili ama kelimenin tam anlamıyla delik deşik durumda.

Osmanlı dönemi Geniza belgeleri üzerine gelecekteki araştırmalar için ne tür yönelimler görüyorsunuz?

Öncelikle şunu söylemeliyim: Bu dönemde çalışan araştırmacı sayısı oldukça az, çünkü bu alan ciddi zorluklar içeriyor. İkinci olarak, Dotan Arad'dan bahsetmeliyim. Kendisi İsrail'de bulunuyor ve muhtemelen Osmanlı dönemi Geniza belgeleri konusunda dünyanın önde gelen uzmanıdır. Arapça ve İbranice okuyabiliyor, ayrıca Osmanlı dönemine ait "geç dönem el yazıları" denilen bu zor yazı türünü de çözebiliyor. Kendisinin çok sayıda makalesi var ve Cambridge'den Esther-Miriam Wagner ile bir kitap yazdı. Bu kitap teknik olarak Geniza belgesi olmayan ama Geniza olarak kataloglanmış belgeleri inceliyor. Bu belgeler 15. yüzyılda yaşamış bir âlim ve kitap koleksiyoncusuyla ilgili, yani geç Memlûk dönemine ait.

Arad bir tarihçi ama daha çok Yahudi çalışmaları alanında uzman. Wagner ise daha çok dilbilimci ve filolog. Yani ikisi birlikte, bende olmayan bir uzmanlık birleşimine sahipler: Yahudi Arapçası'nın dilsel ve paleografik uzmanlığı. Bu da beni şu noktaya getiriyor: Gelecekte en önemli yönelimlerden biri, Osmanlı ve Memlûk tarihi konusunda çalışanlarla Yahudi çalışmaları ve paleografi alanında uzman kişilerin iş birliği yapması olacaktır. Yale Üniversitesi'nden yeni mezun bir doktora olan Matthew Dudley'den de bahsedebilirim. Kendisi hem Yahudi çalışmaları hem de Osmanlı tarihi konusunda güçlü bir altyapıya sahip. Yani ya daha kapsayıcı bir eğitim ya da disiplinlerarası iş birliği gerekiyor.

Bir diğer önemli nokta ise teknoloji. Geniza büyük ölçüde dijitalleştirilmiş durumda. Princeton Geniza Projesi, belge arama ve yorumlama konusunda çeşitli teknolojilere erişebiliyor. Açıkçası yapay zekânın Geniza çalışmalarında çok büyük bir etkisi olacağını düşünüyorum. Tam olarak nasıl olacağını henüz bilmiyorum ama etkisi büyük olacak.

OSMAN KOCABAL – THE OHIO STATE UNIVERSITY

14-18 Soylesi.indd 18 1.06.2026 12:29